

BALKANLAR ve İSLÂM

-BALKANLI ÂLİMLER,
MÜTEFEKKİRLER ve ESERLERİ-

Cilt: III

ISBN: 978-605-7619-81-5 (3. Cilt)

ISBN: 978-605-7619-78-5 (Takım)

Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 27
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 96

Kitabın Adı

Balkanlar ve İslâm

Editörler

Abdullah Taha İMAMOĞLU, İtir RRUGA,
Mehmet Fatih SOYSAL, Abdurrahim BİLİK

Sayfa Tertibi

İsmail KURT

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı, Cilt

Matsis MatbaaHizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tevfikbey Mh. Dr. AliDemirr Cd. No.: 51

Sefköy / İstanbul, Tel.: 0212 624 21 11

Sertifika: 40421

1. Basım

Haziran 2020 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr – siparis@ensarneyriyat.com.tr

HASAN FEHMİ EFENDİ ve *RİSALE-İ İMAN* ADLI ESERİ

Muhammet ALTAYTAŞ*-Meral JAHJAI**

1.1. Hasan Fehmi Efendi'nin Hayatı

Osmanlı ilim geleneğinde yetişmiş Üsküp ülemasından olan Hasan Fehmi Efendi, ziraatçılardan Vahibzâde Yaşar Nuri Efendi'nin oğludur. 1856 yılında Üsküp'e bağlı Vizikçe (Vêrtekicë) köyünde dünyaya gelmiştir. İlk derslerini Üsküp medreselerinde Üsküp ulemasından müderris Hacı Şakir Efendi ve Üsküp Müftüsü İsmail Hakkı Efendi'den almış, eğitiminin devamı için 1881 yılında İstanbul'a gelmiştir.

Fatih Medresesi'nde dini ilimler alanında ihtisas yapan Hasan Fehmi Efendi, müderrislik icâzetini Fatih dersiâmlarından Kalkandelenli Recep Efendi'den almıştır. Aynı zamanda Ders Vekili Ahmet Asım Efendi; dersiâmlardan Manastırlı İsmail Efendi, Şehr Efendi ve Tokatzâde Hacı Efendi gibi dönemin önde gelen Osmanlı âlimlerinden de ders görmüştür. Bilhassa Tokatzâde Hacı Efendi'den âdâb ve ferâiz (İslâm miras hukuku) dersleri aldığı bilinmektedir.¹

Öğrenimini tamamladıktan sonra Üsküp'e dönen Hasan Fehmi Efendi, tedris alanında olduğu gibi irşad faaliyetlerinde de bulunmuştur. *Risale-i İman* başlıklı eserinin mukaddimesinde eseri, Murat Paşa Camii'nde halka açık *Sahîh-i Buhârî* okumalarına devam ettiği dönemde kaleme aldığını bildirmesi,

* Doç. Dr. Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

** Trakya Üniversitesi, Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi.

¹ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması-(İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1996), 2, 74.

yürütmekte olduğu irşad faaliyetleri hakkında da bilgi vermektedir. Yine aynı eserde Yahya Paşa Medresesi'nde görev yaptığı ifade edilmiştir.² Talebelere icazet verme yetkisine (müciz dersiâm) sahip olan Hasan Fehmi Efendi'nin, 1898 yılında ilk talebesine icazet verdiği kayıtlara geçmiştir.³

Hasan Fehmi Efendi'nin görev yaptığı bir diğer eğitim kurumu da Atiyye Hanım Medresesi'dir. Burada hem müderrislik hem de vakfın idari işlerinde vazifeli olduğu kayıtlarda zikredilmektedir.⁴

Dönemin önde gelen ilim adamlarından olan Hasan Fehmi Efendi, ilim ve makam itibarıyla yüksek seviyede olmasına rağmen halk ile iç içe mütevazı bir kişilik olarak tanınmış ve halk tarafından sevilmiştir.⁵ Türkçe, Arapça ve Arnavutça'nın yanı sıra Slav dillerine de hâkimdi. İlim dili olan Arapça'nın ve Türkçe'nin yanında yerel dillere de hâkim olması ilim alanında olduğu gibi, yaşadığı toplumda nüfuz alanının genişlemesine imkân sağlamıştı. Almış olduğu eğitim neticesinde hem tedris hem kaza hem de ifta görevlerinde bulunmuştu. Bildiğimiz gibi Osmanlı'da ilmiye sınıfı sadece dinî hizmetler, eğitim öğretim işleri ve bilimsel faaliyetler alanlarında değil, aynı zamanda adlî hukukî işlemler ile idarî ve beledî hizmetler alanlarında da hizmet vermekteydi. Bu manada Hasan Fehmi Efendi mütekâmil bir misal teşkil etmektedir.

30 Temmuz 1901 tarihinden 26 Ocak 1903 tarihine kadar Kosova İsti'nâf Ceza Mahkemesi Azalığı görevinde bulunan

² Hasan Fehmi Efendi, *Trajtesa mbi imanin*, çev. Dhulkarnejn Vardar, (Üsküp, Priştine, Tiran: Logos-A, 2003), 64.

³ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, 74.

⁴ Atiyye Hanım Medresesi, 18 Ocak 1907 tarihli vakfiye ile Atiyye bnt. Arslan tarafından kurulmuş olan bir medresedir. Daha fazla bilgi için bkz: Mevlüt Dede, *Üsküp Vakıfları*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara: 2015), 118.

⁵ Nexhat İbrahimi, "Trajtesa mbi imanin të autorit Hasan Fehmi Efendiu", *Zëri Islâm*, (23 Ağustos 2009).

Hasan Fehmi Efendi, 14 Nisan 1906 tarihinde merkezi Üsküp olan Kosova Vilayeti Müftülüğüne müftü olarak atanmıştır.⁶

Balkan Savaşı sebebiyle 14 Ocak 1913 (1 Kânunisâni 1328) tarihinde görevinden ayrılarak İstanbul'a göç etmiş ve İstanbul'da *Müstehikkin-i Rical-i İlmîyye* üyesi olmuştur. Milli Mücadele'nin başlamasıyla birlikte milli harekâtın yanında yer alan Hasan Fehmi Efendi, soyadı kanunu ile birlikte Arslan soyadını almış, 15 Eylül 1921 tarihinde müftü vazifesiyle Bursa İnegöl Müftülüğü'ne tayin edilmiş ve 1927 yılına kadar bu görevi ifa etmeye devam etmiştir.⁷

1.2. Eserleri

Yoğun çalışma hayatına rağmen ilim alanına da katkı sağlamayı ihmal etmeyen Hasan Fehmi Efendi, Türkiye'ye göç etmeden önceki dönemde iki eser kaleme almıştır. Bunlardan birincisi incelemekte olduğumuz *Risâle-i İmân* (1902), ikincisi ise *Zübdetü't-Ta'lim* (1906) başlıklı eseridir. Türkiye'ye göç ettikten sonra da fıkıh alanında mühim meseleleri işleyen *Cevahirü'l-Ahkâm* (1939) başlıklı bir eser daha kaleme almıştır.⁸

İman Risalesi başlıklı eseri, Maarif Nezaretî'nin izniyle 1902 yılında Kosova Vilayeti Matbaası'nda yayınlanmıştır. Uzun bir aradan sonra, risalenin metin kısmı Zülkarneyn Vardar tarafından önsöz kısmı ise Üsküplü Hafız İdris tarafından Arnavutça'ya tercüme edilmiş ve bu tercüme orjinal metin ile birlikte 2003 yılında Üsküp Logos-A yayınları tarafından yayınlanarak istifadeye sunulmuştur.

2. Hasan Fehmi Efendi'nin *Risale-i İman* Adlı Eseri

2.1. *Risale-i İman* Hakkında

Murat Paşa Cami-i şerifinde Buhârî-i Şerif'i okutmakta iken bazı dostlarının kendisinden iman meselelerini ele alan "Türk lisanının o latif beyanıyla" bir risale yazması konusundaki ısrarları üzerine *Risale-i İman*'i derlediğini belirten Hasan Fehmi Efendi, eserin girişinde, İmam Buhârî (ö.

⁶ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, s. 74.

⁷ Aynı yer.

⁸ Aynı yer.

256/870) ve Bedreddîn el-Aynî (ö.855/1451) ile muteber ve kabule mazhar olan bazı hadis ve fıkıh sahasındaki eserlerden tercüme etmek suretiyle bu risaleyi hazırladığını ifade etmektedir. Risale’de fikhî görüşlerine atıfta bulunduğu isimlerin başında Ebû Hanife (ö. 150/767), talebeleri Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve Ebû Muhammed (ö. 189/805) gelmektedir.

Bu risaleden de anlaşılacağı üzere Osmanlı uleması nezdinde muteber ve kabule mazhar olan görüşler denilince, genel olarak Ehl-i sünnetin üzerinde icma ettiği görüşler ve daha özelde Hanefi ve Maturidî çizginin anlayışı akla gelir. Bu manada Hasan Fehmi Efendi’nin risalesini derlerken Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en güvenilir kitap kabul edilen *el-Câmi’u ş-şahîh*’in, şerhleri arasından da meselâ İbn Hacer el-Askalânî’yi (ö. 852/1449) değil de Bedreddin el-Aynî’yi esas alması dikkate değerdir. Buharî’nin *Şahîh*’i üzerine yapılmış onlarca şerh vardır. Bunlar arasında en ziyade itibar görenleri İbn Hacer’in *Fethu’l-Bari* ve Aynî’nin *Umdetül’l-Kari* isimli eserleridir. Hasan Fehmi Efendi’nin el-Aynî’yi tercih etmesi hiç şüphesiz Şafii olan İbn Hacer’e karşılık onun Hanefi ve Türk olması ile alakalıdır. Öyle ki Aynî, İbn Hacer’in Hanefi mezhebinin görüşlerine ters düşen fikirlerini isim vermeksizin, "bazıları dedi ki" diyerek ağır bir dille tenkit etmekten de geri durmamıştır.⁹

Risalenin başında "her Müslüman üzerine en evvelâ farz olan imandır" diye başlayan Hasan Fehmi, "imanda artma ve eksilme olmayıp bilakis, bir hadis-i şerife de atıfla, İmam-ı Azam’a göre imanın ancak zayıf veya kuvvetli olacağına" işaret eder. Akabinde "*İman yetmiş küsur şubedir en yükseği 'la ilahe illallah' sözüdür ve en aşağısı yolda eziyet veren bir şeyi kaldırmaktır.*"¹⁰ hadis-i şerifinden hareketle Buhârâ şârihi el-Aynî’ye müracaat ederek kâmil iman şöyle izah edilir: "İman-ı kâmil üç kısımdan ibarettir: Birincisi *kalp ile tasdik* yani

⁹ M. Yaşar Kandemir, "el-Camiu’s-Sahih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7, 120.

¹⁰ Buhârî, İman, 3; Müslim, İman, 57-58; Tirmizi, İman, 6; Nesâî, İman, 16; İbn Mâce, İman, 9.

gönlüyle doğrulamaktır. İkincisi, *lisanla ikrar etmek* yani diliyle söylemek. Üçüncüsü, imanın *gerekleleriyle amel etmek* (amel bi'l-erkân), yani Allah'ın emrini yapmaktır." Eserde, bu tasnifi esas alarak kâmil iman, otuzu itikad, yedisi lisan ve kırkı amel ile ilgili olmak üzere üç kısım ve yetmiş yedi haslet olarak açıklanır. Meselâ Allah'ın zât ve sıfatına iman etmek, Allah Teâlâ'nın meleklerine iman etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, Kur'ân okumak, ilim öğrenmek, insanların arasını ıslah etmek, iyilikte yardımlaşmak gibi bütün hasletler açıklanırken, hadis-i şeriflerden istifade edilir. Ayrıca ameli hükümlerle ilgili temel fikhî bilgiler verilir.

Risâle-i İman'a temel teşkil eden imanın şubeleri hadis-i şerifinin, senetlerindeki ittisâl ve râvîlerinin cerh-tadil yönüyle tahlilleri ve metin tenkidi açısından, hasen-sahîh derecesinde olduğu ifâde edilmiştir.¹¹ Gerek Arap dilindeki gerekse Kur'ân-ı Kerim'deki benzer kullanımlara atıfla hadîste geçen altmış veya yetmiş küsur rakamlarının, bir sınırlama değil çokluktan mübalağa anlamına geldiği ifade edilmiştir. Zira küsur kelimesinin kullanımı da göz önünde bulundurularak sayı kast edilmiş olsaydı ifadenin müphem bırakılmaması gerektiği düşünülmüştür.¹²

Müslüman âlimler bu hadis-i şeriften ilham alarak imanın şubelerinin neler olabileceği üzerine bir edebiyat geliştirmişlerdir. Bu konuda kaleme alınan müstakil eserlerin en meşhurlarından birisi Beyhakî'nin (ö. 468/1066) *Şuabu'l-İman*'ına da kaynaklık eden Hasan el-Halimî'nin (403/1012) *Kitabu'l-minhac fi şuabi'l-iman* adlı eseridir.¹³ İşte Hasan Fehmi Efendi'nin *Risale-i İman*'ı da bu çerçevede derlenmiş bir eser olarak kabul edilebilir.

¹¹ Musa Çetin, "İmanın Şubeleri Rivâyetinin Sened ve Metin Açısından Analizi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2, (2015), 55.

¹² Çetin, "İmanın Şubeleri Rivâyetinin Sened ve Metin Açısından Analizi", 59-60.

¹³ Heyet, "Allah'a İman, Varolmanın Asıl Gayesi", *Hadislerle İslâm*, ed. Mehmet Emin Özafşar vd.(Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/512.

İman'ın üç kısımdan müteşekkil, toplamda 77 küsur haslet olduğu ifade edildikten sonra iman-amel ilişkisine temas eden Hasan Fehmi, bu hususta yine İman Şafî'nin, Haricilerin ve Mutezile'nin görüşlerine temas ettikten sonra Ebû Hanife'nin "Bu sıfatlardan biri bulunmayan kimsenin imanı zayıftır ve son nefeste -Allah korusun- imansız kalmasından korkulur", sözünü öne çıkarır.

Malûm olduğu üzere İslâm dininin itikad, amel ve ahlak olmak üzere üç boyutu vardır. Diğer unsurların esas olması sebebiyle itikada dair hüküm ve esaslara "usulu'd-din" (dinin esas) amelî tarafına ise "furûud'd-dîn" veya ameli hükümler denilmiştir. Tevhid inancı ise "aslu'l-usul" olarak isimlendirilmiş ve Müslüman hayatının esas olarak görülmüştür. İşte bu hadis-i şerifte de kelime-i tevhid, iman-ı kâmilin zirvesi olarak nitelenmiş ve bunun dışında ibadet, muamelât, ahlâk gibi dinin bütün diğer unsurları tevhid akidesiyle irtibatlandırılmıştır. Aslında iman, amel ve ahlâkın aralarındaki mertebe farkına rağmen aynı bütünü organik bir parçası oldukları, birindeki noksanlıktan diğerinin bigâne kalamayacağı, insan şahsiyeti gibi dinin de aslında bütüncül bir yapı arz ettiği anlaşılmaktadır.

Risale'nin temelini teşkil eden bu yaklaşım; iman, ibadet ve ahlakın müstakil alanlar olarak ele alınmasından ziyade bu alanların birbirinden ayrılamayacak bir bütünü unsurları olarak takdim eder. Bu yönüyle *Risale*, itikattan amele, ibadete, fikhî bilgilere; ahlaktan adab-ı muaşeret kurallarına kadar Müslüman günlük hayatının ana kaidelerini ihtiva etmekte ve İslâm kültürünün, örf ve adetlerinin dayandığı dini zemini açıklamaktadır. Halka yönelik olarak hazırlandığı dikkate alındığında bu risale, genelde Osmanlı'da, bilhassa Balkanlar'da, dini eğitim ve hayata şekil veren anlayışı göstermesi bakımından da son derece dikkate değer olup günümüzde dahi umumun istifade edebileceği bir nitelik arz etmektedir. Bu sebeple risaleyi latinize etmek, âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerin yerlerini, kaynaklarını göstermek suretiyle kısmen sadeleştirerek yayına hazırladık.

2.2. *Risale-i İman*'ın Çeviriyazı Metni¹⁴

Müellifin Takdimi

Padişah hazretlerinin her yerde ilim ve hüner tahsilinin lüzumuna itina ve dikkati sayesinde, birkaç seneden beri tedaris ve ta'lim işleriyle ve mübarek günlerde Üsküp'te bulunan Murat Paşa Cami-i şerifinde *Buhârî-yi Şerif*i okutmakla iştigal etmekteyim. Bazı din kardeşlerimiz -Allah onları bu mübeyyen şeriatla muvaffak eylesin- bu ders sırasında bahsi geçen imanla alakalı, lüzumlu ve ehemmiyetli meseleler hakkında, "Türk lisanının o latif beyanı ile bize yadigâr olarak bir risale bırak" diye eser sahibi olmayan nasipsiz şahsıma müracaat ettiler. Onlara her ne kadar bu konuda iktidarsız ve nasipsiz bir adam olduğumu söyleyip bildirsem de bu, ancak onların ısrar ve zorlamalarındaki metaneti takviye etti. Ben de, "Allah'ın yardımıyla muvaffak olurum ve belki bu yüzden mağfired olunur ve dar-ı bekâda saadete sebep bir hayır kazanırım" şevkiyle, âcizin nezdinde ve önde gelen ulemanın kabulüne mazhar olan, Buhârî ve Aynî'den ve bazı fikhî kitaplardan araştırmaya, bahsi geçen konuları açıklamaya başladım. Cenab-ı Hakk'ın nusret ve irşadına dayanarak ve güvenerek âyet, hadis ve meseleleri tercüme etmek suretiyle yazdım ve bunu "*Risale-i İman*" başlığıyla isimlendirdim.

Hemân Cenab-ı Hâlık-ı kâinat Hazretleri menba-ı hasenat ve menşe-i hayrât olan şevketlü, kudretlü padişah-ı âlempenah ve şehriyâr-ı meârif-i iktinah Efendimiz Hazretlerini ile'l-ebed erîke piray, şevket ve şân buyursun! Âmin!

Üsküp'te Yahya Paşa Medresesi Müderrisi Hasan Fehmi

Bismillahirrahmanirrahim

Kur'ân-ı Kerim'i indiren ve imanı bütün insanlık için farz kılan Allah'a hamdolsun. Bize imanı öğreten Adnan'ın

¹⁴ Hasan Fehmi Efendi, *Risale-i iman*, (Üsküp: Kosova Vilâyet Matbaası, t.y.).

oğullarının efendisi üzerine salât ve selâm olsun. Hamd ü senanın tamamı Vacibu'l-Vücûd, ihsan ve keremi kâmil olan Allah Teâlâ'ya mahsustur ki O ümmet-i Muhammedi, dinin usulünde ve şeriatın furuunda geçmiş olan diğer ümmetlerin üzerine üstün kıldı. Ve Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat mezhebinin hakka muvaffak kılıp eğrilikten ve dalâletten muhafaza buyurdu. Ve sonsuz salât ve ziyade teslimiyet ve bağlılık, yaratılmışların en faziletlisi ve kâinatın iftiharına vesile olan, nübüvvet, risalet ve saadet âleminin güneşi, nebî ve resûllerin sonuncusu, öncekilerin ve sonrakilerin efendisi olan Muhammed Mustafa sallallahu Teâlâ aleyhi ve sellem üzerine olsun ki o din-i metînin güneşi ve şer-i mübinin nuruyla cihandan küfür karanlıklarını ve cehaleti mahvedip ümmetine hayat verdi ve onları aydınlattı. Ve dahi ashabı üzerine selâm olsun ki onlar millet-i Muhammediye ve şeriat-ı Ahmediyeye'yi nakil ve rivayet eylediler.

Sonra bilinmelidir ki kadın erkek her Müslüman üzerine en evvelâ farz olan imandır. Hatta Fahr-i İslâm (s.a.v.) buyurdu ki, *“Bir kimse imanın şartlarını bilmeyince mümin olamaz”*. Ve İmam-ı Muhammed *Cami-i Kebir*'de dedi ki, *“Ebeveyni Müslüman olan bir kız çocuk, ebeveyni yanında baliğ olup imanın şartlarını öğrenmeksizin erkeğe nikâh edilse de imanın şartları sual olduğunda cevap vermese, yahut “bilmem” dese o adamdan bain-i talak vaki olur yani boş olur”*.

Nihayet imanın şartları altıdır: *“Allah Teâlâ hazretlerine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah Teâlâ'nın kaderiyle olduğuna iman etmektir.”*¹⁵ Ve dahi imanda artma ve eksilme olmayıp bilakis İmam-ı Azam indinde iman zayıf ve kuvvetli olur. İmam Şafi indinde artma ve eksilme olur ve fakat Peygamberimiz (s.a.v.) Efendimiz hazretleri buyurmuşlar ki: *“İman artmaz ve eksilmez ancak zayıflık ve kuvvetlilik bakımından (artar ve eksilir)”*¹⁶Ve dahi imanın neden ibaret olduğunu beyan sadedinde İmam Buhârî rivayet edip Resûlullah (s.a.v.)

¹⁵ Buhârî, “İman”, 1; Müslim, “İman”, 1.

¹⁶ Buhârî, İman, 1.

hazretleri buyurdu ki: “*İman altmış küsur şubedir*”¹⁷, yani iman altmış üç hasletten ibarettir. Ve bu bağlamda İmam Müslim’in rivayet ettiğine göre Resûllullah (s.a.v.) buyurdu ki: “*İman yetmiş küsur şubedir en yükseği ‘la ilahe illallah’ sözüdür ve en aşağısı yolda eziyet veren bir şeyi kaldırmaktır.*”¹⁸ Ki İmam-ı Azam’a göre bu sıfatlardan biri bulunmayan kimsenin imanı zayıftır ve son nefeste, Allah korusun, imansız kalmasından korkulur. İmam Şafi’ye göre bu kimsenin imanı noksandır. Haricilerin mezhebine göre ise o kimse kâfirdir. Mutezile mezhebine göre ise ne mümin ne de kâfirdir, lakin cehennemde müebbet kalır. Ve dahi Buhârî’yi şerheden Aynî buyurdu ki: “İman-ı kâmil üç kısımdan ibarettir: Birincisi *kalp ile tasdik* yani gönüyle doğrulamaktır. İkincisi, *lisanla ikrar etmek* yani diliyle söylemek. Üçüncüsü, imanın *gerekleriyle amel etmek* (amel bi’l-erkân), yani Allah’ın emrini yapmak.

1. Kalp ile Tasdik Otuz Hasletten İbarettir

1.1. *Allah’ın zatına ve sıfatına iman etmek*: Şöyle ki Allah Teâlâ’nın zatı diğer zatlar gibi olmayıp altı cihetten halidir. Yani Allah Teâlâ hazretleri sağ ve sol, alt ve üst, ön ve arka tasavvurundan münezzeh olduğu gibi zatını tefekkür etmek de caiz değildir. Bu da hadis-i şerif ile men edilmiştir. Efendimiz (s.a.v.) buyurmuşlar ki: “*Allah Teâlâ hazretlerinin nimetlerini tefekkür edip, zatını tefekkür etmeyin, zira şirke düşersiniz.*”¹⁹

Ve Allah Teâlâ hazretlerinin subûtî sıfatları sekizdir: Bunlar “hayat, ilim, semi, basar, irade, kudret, kelam, tekvin”den ibarettir. Yani Allah Teâlâ diri olup her şeyi bilir, işitir, görür, işleyeceği şeyi isteyerek işler, her şeyi yapmaya kuvveti olup her şeyi yaratır ve söyler. Fakat bu sıfat-ı celile hakkında, “kullarının görüp bilmesi, dil ile söylemesi, kulak ile işitmesi gibi olamayıp ancak keyfiyeti bizce meçhuldür”, demekten başka bir şey söylememek en iyisidir.

¹⁷ Buhârî, İman, 3.

¹⁸ Buhârî, İman, 3; Müslim, İman, 57-58; Tirmizî, İman, 6.

¹⁹ Nûreddin el-Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, 1, 81; Ali el-Muttaki, *Kenzul-Ummal*, 3, 106, h. no:5707.

1.2. *Allah Teâlâ kadîm ve O'nun dışındakilerin hâdis olduğunu itikat etmek*: Eşyanın tamamı sonradan icat olduğundan, helak olacaktır. Zira Hak Teâlâ Hazretleri buyurdu ki: *"Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır ancak azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin zatı bâki olacaktır"*²⁰ Yani yeryüzünde olan cümle hayvanlar yahut insan ve cinler helak olup ancak Allah Teâlâ Hazretlerinin zatı kalacaktır. Ehl-i Sünnet dedi ki yedi şey daimî olarak helak olmaz. Bunlar: "Arş, kürs, levh, kalem ve ehilleriyle beraber cennet ve cehennem ruhlarıdır".

1.3. *Allah Teâlâ'nun meleklerine iman etmek*: Şöyle ki meleklerde erkeklik ve dişilik olmayıp hakikatleri latif nuranî cisimlerdir. Cenab-ı Hakk'ın emirlerine kemaliyle boyun eğdiklerini, güzel şey suretine girmeye ve meşakkatli işleri taşımaya kudretli olduklarını Hakk Teâlâ şu ayeti kerimesi ile beyan buyurur: *"Ve onlar ancak O'nun emriyle iş yaparlar."*²¹ *"O'nun huzurundakiler, O'na ibadette bulunmaktan asla kibirlenmezler ve yorgunluk da duymazlar."*²² Yani onlar Allah'ın emriyle amel eder ve Allah Teâlâ'ya ibadette bulunmaktan tekebbür etmeyip aciz olmazlar. Ama İblis -lanet üzerine olsun- cinlerden olmakla Allah'a asi oldu ki bu da Allah Teâlâ'nın, *"(O,) cinlerden idi de Rabbinin emrinden çıktı"*²³ ayet-i celilesi ile sabit olmuştur. Ama Hârut ve Mârut yeryüzüne indirildilerse de bunların melek olup küfür ve büyük günah gibi fiilleri işlemedikleri şüphesizdir. Bunların yeryüzüne indirilmelerinin sebebi budur ki; o zamanda küfür ehli arasında sihir çoğaldı ve insan sihir ile meşgul oldu. Kâfirlere mukabele etmek üzere iman ehline, sihri talim etmek için Allah Teâlâ Hazretleri bu iki meleği gönderdi. Ama sihri talimden sonra bizzat iştigallerinden dolayı onlara icap eden azap azarlama şeklindedir. Nitekim nebiler dahi yanılma ve küçük hatalar sebebiyle azarlandılar.

²⁰ er-Rahmân, 55/26-27.

²¹ el-Enbiyâ, 21/27.

²² el-Enbiyâ, 21/19.

²³ el-Kehf, 18/50.

1.4. *Allah Teâlâ'nun kitaplarına iman etmek:* Allah Teâlâ'nın kitapları yüz adedi suhuf, dördü büyük kitap olarak yüz dördtür ki kitaplardan Tevrat Musa'ya (a.s.) Zebur Davud'a (a.s.) İncil İsa'ya (a.s.) ve Kur'ân Muhammed'e (s.a.v.) nazil olmuştur. Diğer kitapların kıraati, kitabeti Kur'ân'a muvafık olmayan hükümleri, Kur'ân ile nesh edilmiştir.

5. *Peygamberlere iman etmek:* Peygamberlerin adedi bir rivayette yüz yirmi dört bin, bir rivayette iki yüz yirmi dört bindir. Sahih olan peygamberlerin evveli Âdem (a.s.) ve sonuncusu bizim peygamberimiz Muhammed Mustafa'dır. (s.a.v.) Bu ikisinin arasında çok peygamberler gelip geçmiştir. Adedini ancak Allah Teâlâ Hazretleri bilir. Peygamberler şer'î hükümleri tebliğ ve halka nasihat ederlerdi. Onlar vahiyden evvel de sonra da küfürden ve kasten büyük günah işlemekten korunmuş idiler. Yanılarak büyükleri kasıt ve hata ile küçükleri işlemeleri caizdir. Fakat zilleti gerektiren küçük günahları bile işlemeleri caiz değildir. Bir lokma çalmak gibi. Fakat tercih edilen görüşe göre Peygamberimizden (s.a.v.), kasıtlı olsun yanılarak olsun, büyük veya küçük günah sadır olmadı.

Eğer Cenab-ı Allah'ın, *"Tâ ki Allah, senin günâhından geçmiş ve gelecek olanı, senin için bağışlasın"*²⁴ ayet-i kerimesi Peygamberimizde (s.a.v.) günah bulunduğu delalet eder denilirse, cevaben deriz ki: "Peygamberimizin (s.a.v.) mertebesi yüce olduğundan daha evlâ ve efdal olanı terk etmek onun hakkında günah sayılır, yoksa başka türlü günah tasavvur olunmaz. Hem de peygamberlerin 313'ü kitap ile diğerleri rüya ve ilham ile peygamberlik ettiler. Eğer kitapların cümlesi 104 olduğu halde kitap ile peygamberlik edenlerin 313 olduğu nasıl söylenilir, diye sorulursa, "Ya bir kitap ile birkaç peygamber amel etti yahut bir kitap birkaç defa nazil oldu", diye cevap verilir.

1.6. *Hayrı ve şerri yaratanın Hakk Teâlâ olduğunu iman etmek:* Bu itikad Hakk Teâlâ Hazretlerinin *"Allah her şeyin yaratıcısıdır"*²⁵ kavli-i şerifi ile sabittir. Ve "kul kâsibtir" yani

²⁴ el-Fetih, 48/2.

²⁵ ez-Zümer, 39/62.

istediğini hayra sarf ederse Allah Teâlâ akabinde irade-i külliye ve kudret-i külliye sıfatları ile o fiili yaratır. İrade-i cüziyyesini yani isteğini hayra sarf ettiğinden muti' olur. Ve eğer irade-i cüziyyesini şerre sarf ederse sonra Hak Teâlâ da yaratır o kul da asi olur. Çünkü Hak Teâlâ Hazretleri bizi yaratıp bize irade-i cüziyye ile iyi ile kötüyü tefrik ve temyiz için bir de akıl vermiştir. Binaenaleyh irademizi daima Hak Teâlâ'nın rıza-yı şerifine muvafık işlere yöneltmek ve bunun en güzel şekilde hâsıl olmasını Hak Teâlâ Hazretlerinden umut ve niyaz etmek lazımdır.

1.7. *Ahret gününe iman etmek yani kabirde dirilmek ve sual olunmak ve âsiler için azap edilmek vardır:* Mizan, hesap ve sıratın muhakkak olduğuna inanmak ve dahi Münker ve Nekir her ölene; *"Senin Rabbin kim, senin dinin ne ve senin peygamberin kim"*²⁶ sualini sorup, cevap verenin kabri cennet bahçesi olmakla, cevap vermeyenler de azap olunurlar. Ola ki Mevla-yı Müteâl cevap vermeyi cümlemize müyesser eylesin! Bazı âlimler buyurdu ki; Nebiler dahi *"Senin Rabbin kim, dinin ne"* sözleriyle sual olunurlar. İbn Şuca' çocukların da sual olunacağını beyan ediyor. Rivayet olunuyor ki şehit olan ve Cuma gecesi veya gününde vefat eden ve her gece sağlığında Mülk sûresini okuyan ve istiska hastalığından vefat edenler sual olunmazlar. Ve dahi sırat, cehennem üzerinde kıldan ince ve kılıçtan keskin, bin yıl yokuş bin yıl düz ve bin yıl iniş olmak üzere uzun bir köprüdür ki cümlemiz bunun üzerinden geçerken ehl-i cennet kolaylıkla geçer. Âsiler ve kâfirler cehenneme düşerler. Bu da Bari Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinin, *"Hem sizden oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur"*²⁷, kavli şerifi ile sabittir. Yani insanların hepsi cehenneme varıp kimi geçecek kimi de düşecektir. Ve dahi mizan dünyada işlediklerimizin miktarını bildiren bir şeydir fakat keyfiyeti meçhuldür. Amellerimizin nasıl tartılacağı muhtelif olup bazı ulema dedi ki; amel defterimiz tartılır. Bazısı da iyilikler nuranî cisimler ve kötülükler zulmânî cisimler

²⁶ İbn Mace, "Zühd", 32.

²⁷ Meryem, 19/71.

olarak tartılır. Hasenâtı galip olan cennete ve kötülüğü galip olan cehenneme, iyilikleri ve kötülükleri eşit olan da a'râfa gider. Onlar da şefaât sebebiyle bir müddet sonra cennete giderler. Ve dahi kâfirlerin evlatları ve mecnunlar ve fetret zamanında yani peygambersiz zamanda vefat edenler a'râfta kalacaklar. Lakin Allah Teâlâ Hazretleri bunlara bir peygamber gönderip onları dine davet eder, onlardan iman edenler cennete, etmeyenler cehenneme sevk olunurlar.

1.8. *Cennetin müminlere vaat edildiğine ve cennete girenlerin nimetleri zail olmayıp cennetten çıkarılmayacaklarına iman etmek*: Cennet ehli Allah'ın cemalini müşahade edecekler ve bu sebeple peşin gördükleri nimetleri unutacaklardır. Hz. Peygamber, Cenab-ı Mevlâ'nın cemalini görmek muhakkak olup asla şüphe edilmemek üzere şu hadis-i şerifi buyurmuşlardır: *"Bedir gecesinde kameri gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz."*²⁸ Yani siz ayın on dördüncü gece, nurani olması sebebiyle, mani' kabul etmeyecek bir surette, layıkıyla iyi gördüğünüz gibi Allah'ı da göreceksiniz. Fakat Allah'ın cemâlini, mekân ve cihetten münezzeh olarak görürler. Ve dahi müminler sırf amelleriyle cennete giremezler bu da Hz. Peygamber'in *"Sizden hiç kimse asla ameliyle cennete giremeyecek"*²⁹ hadis-i şerifi ile sabittir ki hiçbir kimse ameli ile cennete giremez. Belki Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti ve keremi ile girer. Fakat Bari Teâlâ'nın rızasını kazanmak için her halükarda ibadet etmek lazımdır.

1.9. *Cehennem azabına iman etmek*: Yani cehennemde kâfir ve âsiler için azap olduğuna inanmak ve kâfir yani imansız giden ebediyen cehennemde kalır. İmanla giden âsi de günahı miktarı azap olunduktan sonra kurtulur. Eğer sual olunursa ki kâfirin küfrü birkaç sene, mesela elli sene iken o niçin ebedi olarak kalır. Cevap verilir ki "kâfir küfrünü hak bilip affı talep etmediğinden yahut kâfirin daha ömrü olaydı küfrünün hak olduğuna itikat edeceğinden, ebedi olan azaba müstahak oldu. Ve dahi Allah Teâlâ Hazretleri nimetini de azabını da icra eder

²⁸ Buhârî, "Tevhid", 24; Müslim, "İman", 296.

²⁹ Buhârî, "Rikak", 18.

olduğunu Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri hadis-i şerifi ile beyan buyuruyor: *“Allah Teâlâ bir kimseye amel karşılığı sevap vaat ettiyse onu şüphesiz ki yerine getirecektir. Kime de bir amel karşılığı ceza vaat ettiyse, Allah Teâlâ bunda muhayyerdir”*³⁰ Yani Allah Teâlâ hazretleri kulun ameli üzerine vaat ettiği sevabı verir ve kulun ameline vereceğini bildirdiği azabı dilerse affeder. Lakin azap etmek tarafı tercih olunur.

1.10. *Allah Teâlâ’yı sevmek Cenab-ı Hakk’ın emirlerine itaat, nehyettiklerinden kaçınmak ile olur:* Ve Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: *“Üç özellik vardır; bunlar kimde bulunursa o, imanın tadını bulur: Allah ve Resûlünü bu ikisinden başka herkesten fazla sevmek. Sevdiğini yalnızca Allah için sevmek. Allah kendisini küfür bataklığından kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmeyi, ateşe atılmak gibi çirkin ve tehlikeli görmek”*³¹ Yani bir kimsede üç haslet bulunursa imanın tadını bulur. O hasletler Allah Teâlâ’yı ve Peygamberimizi (s.a.v.) her şeyden ziyade sevmek. Ve müminleri Allah rızası için sevmek ve küfre dönmeyi ateşe atılmak gibi bilmek.

1.11. *Peygamberlerin ashabını ve ehli beytini ve onlara tabi olanları sevmek ve âsi olanlara buğzetmek:* Ve dahi ashabı kötülemez caiz değildir. Zira Efendimiz (s.a.v.) hadis-i şerifinde buyurdu ki; *“Ashabıma sövmeyiniz!”*³² Hatta bazı ulema dediler ki, öldükten sonra Yezid’e dahi lanet etmek lazım değildir.

1.12. *Peygamberimizi sevmek, Efendimize (s.a.v.) salavat-ı şerife getirip sünnetlerine uymak ile olur:* Zira Efendimiz (s.a.v.) buyurdu ki; *“Nefsime elinde bulunduran Allah’a yemin olsun ki, sizden biriniz beni, annesinden ve babasından, çoluk-çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe kâmil mümin olamaz.”*³³

³⁰ Bezzar, *el-Müsned*, XIII, 297; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, VI, 66; Taberani, *el-Mu’cemü’l-evsat*, VIII, 240.

³¹ Buhârî, “İman”, 9; Müslim, “İman”, 67.

³² Buhârî, “Fedailü’l-ashab”, 5; Müslim, “Fedailüs-sahabe”, 221.

³³ Buhârî, “İman”, 6.

1.13. *İhlas ile amel etmek ve rıyayı ve nifakı terk etmek:* Rıyanın alameti dördttür. Yalnız olduğu halde ibadet etmeye üşenmek, dostlar arasında bulunduğu halde ise neşelenmek. İbadetle methedildiğinde ziyadeleştirmek ve kötülendiğinde ise noksanlaştırmaktır.

1.14. *Yaptıklarına pişman olup günahlarına tövbe etmek:* Peygamberimiz (s.a.v.) buyurdu ki: *“Her gün dünyanın beş tarafına beş melek iner. Biri Mekke-i Mükerrerme’ye inip ‘ey Müminler biliniz ki Allah’ın farzlarını terk eden Allah’ın rahmetinden çıkar’ diye nidâ eyler ve bir dahi Medine-i Münevver’e, ‘Ey Müminler biliniz ki sünneti terk eden şefaatten mahrum kalır’ diye nida eyler. Biri Beyt-i Mukaddes’e inip, ‘Ey Müminler biliniz ki haram mal kazanan kimsenin sair amelleri kabul edilmez”. Biri de Müslüman kabristanına inip ölülere “hangi şeyde arzunuz kaldı ve hangi şeyden pişman oldunuz” diye sual eder. Onlar da “dünyada bir Müslüman cemaat toplanıp Kur’ân okumalarına, zikretmelerine ve salavat-ı şerife getirmelerine gıpta ederiz. Zîrâ biz bunlardan hiçbirini yapmıyoruz. Pişman olduğumuz ise ömrümüz geçip tövbe edemememiz ve layık-ı veçhile ibadet etmememizdir.’ Biri de çarşılara inip ‘Ey mü’minler alışverişte hile etmeyiniz zîrâ hilekârlara Cenab-ı Allah buğzeder” diye nida eder.*³⁴

1.15. *Allah’ın azap ve gazabından korkmak.*

1.16. *Allah’ın rızasını ummak.*

1.17. *Allah’ın rahmetinden ümidini kesmemek.*

1.18. *Nimetlere şükretmek:* Hz. Peygamber buyurdu ki: *“Dört şey verilen kimseye dünya ve ahiretin hayırlısı verilmiş olur: Biri zikreden lisan, biri şükreden kalp, biri sabreden beden, biri de mümine ve sâliha eştir.”*³⁵ Rasûlüllah (s.a.v.) efendimiz diğer hadis-i şerifinde buyurdu ki: *“Az nimete şükretmeyen çok nimete de şükretmez ve insanlara şükretmeyen Allah’a da şükretmez.”*³⁶ Ma’lum oldu ki ihsan eden kimseye mükâfat yahut dua etmek vaciptir.

³⁴ Rivayetin kaynağı tespit edilemedi.

³⁵ Taberani, *Mucemu’l-evsat*, Hadis no: 7212.

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6, 278, 375.

1. 19. *Vaadinden dönmemek*: Efendimiz buyurdu ki: *“Yani nifakın alameti üçtür: söylediğinde yalan söyler ve vaat ettiğinde döner ve emanete hıyanet eder.”*³⁷

1.20. *Belalara sabretmek*: Allah u Teâlâ buyurdu ki: *“Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir.”*³⁸ Yani sabredenler hesapsız sevaba nail olurlar.

1.21. *Mütevazı olmak ve büyüklere hürmet etmek*.

1.22. *Küçüklere ve hayvanlara merhamet etmek*: Hz. Peygamber buyurdu ki *“İhtiyarlara hürmet etmeyip çocuklara merhamet etmeyen benim sünnetimde değildir”*³⁹. Diğer hadisinde buyurdu ki, *“İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.”*⁴⁰. Sahabeden bazıları buyurdular ki, *“Merhamet sahiplerine Allah Teâlâ merhamet eder. Sizler de yeryüzünde olan mahlûkata merhamet ediniz. Göklerdeki meleklerde size merhamet ve istiğfar ederler.”*⁴¹

1.23. *Allah’ın kazasına razı olmak*: Hak Teâlâ hadis-i kutsisinde buyuruyor ki: *“İbadete layık ve müstahak ancak benim. Kim ki benim belalarımın sabır ve nimetlerime şükür etmeyip kazalara razı olmaz o kimse Ben’den gayrı Rab arasın.”*⁴²

1.24. *Allah’a tevekkül etmek*: Peygamberimiz (s.a.v.) buyurdu ki *“Kanaat ve tevekkül tükenmez bir hazinedir”*⁴³ Yine

³⁷ Buhârî, “İman”, 24; Müslim, “İman”, 107-108

³⁸ Zümer 39/10.

³⁹ Tirmizi, “Birr”, 15; Ebû Davud, “Edep”, 66.

⁴⁰ Buhârî, “Edep”, 18.

⁴¹ Beyhaki, *Şuabu’l-İman*, c.7.s.476. H.No: 11048

⁴² Muhammed Tahir b. Ali el-Hindi, *Tezkiretü’l-mevzûât*, s. 189. Müellif bu rivayeti hadis uydurmakla bilinen ve en ağır cerh ifadelerinden ‘kezzâb’ ile nitelenen Muhammed b. Ukkâşe’nin senette bulunduğunu belirtir. Ayrıca rivayet birçok kaynakta İsrailiyattan sayılmış Hz. Peygamber’e ulaşan sahih isnadının bulunmadığı belirtilmiştir.

⁴³ Deylemi, *Müsnedü’l-Firdevs*, 4699.

Efendimiz buyurdu ki: *“İnsanların en güçlüsü olmayı seven Allah’a tevekkül etsin.”*⁴⁴

1.25. *Kendini beğenmeyi ve methetmeyi terk etmek:* Yani kendisini beğenmemek ve nefsinin övmemek. Bir kimse Hz. Aişe’ye dedi ki: “Kendimin iyi mi fena mı olduğumu ne ile bileyim?” Hz. Aişe dedi ki, “Kendini iyi bilersen fenasın, fena bilersen iyisin.” Ve Rasulullah (s.a.v.) buyurdu ki, *“Medhedicilerin yüzüne toprak atınız.”*⁴⁵ Sa’d b. Asım’ın, Hz. Osman’a gönderdiği kavim Sa’d’ı Osman namına metheylediler. Mikdam dahi o kavmin yüzüne toprak atıp, Peygamberimizin *“Medhedicilerin yüzüne toprak atınız”* buyurduğunu söyledi. Bu da meddahların mübalağa ettikleri yahut medhe layık olmayanları medhettiklerindedir. Yoksa medhetmenin bizzat kendisi kötülenmiş değildir.

1.26. *Dünya için üç günden fazla kin gütmemek:* Ama ahiret için olan kin ve düşmanlık caiz ve belki müstahaktır.

1.27. *Hasedi terk etmek:* Peygamberimiz buyurdu ki: *“Ateş odunu yaktığı gibi kin ve haset de hasenâti/iyilikleri yakar.”*⁴⁶

1.28. *Gazabı terk etmek:* Efendimiz buyurdu ki, *“Öfke ve gazap ateş gibi bir parça kandır. Bir kimsede bu gazap bulunursa ayakta ise otursun, oturuyorsa yanına üzerine yatsın.”*⁴⁷ O gazap geçer ama din için gazap etmek caizdir.

1.29. *Başkasını aldatmayı, su-i zan etmeyi ve hile yapmayı terk etmek.*

1.30. *Dünyalık mal ve makam muhabbetlerini terk etmek:* Hz. Peygamber buyurdu ki *“Ya Ali dört haslet bir kimsede bulunursa o kimse şakidir: Biri Allah korkusundan ağlamamak,*

⁴⁴ Rivayetin kaynağı tespit edilemedi. Eserine rivayeti alan İbn Teymiyye, bu sözü seleften bazılarına atfederek aktarmıştır. İbn Teymiyye, *Tuhfetü'l-İrâkiyye*, 51.

⁴⁵ Müslim, Zühd, 69. Ayrıca bkz. Ebû Davud, Edeb, 9; Tirmizi, Zühd, 55; İbn Mace, Edeb, 36.

⁴⁶ İbn Mace, Zühd, 22; Ebû Davud, Edep, 44.

⁴⁷ Beyhaki, *Şuabul İman*.

*biri kalbi katı olup kimseye merhamet etmemek, biri dünyayı sevmek, biri uzun emele ve ömrünün çokluğuna inanmaktır*⁴⁸.

2. Lisan İle İkrar

Lisan ile ikrar yedi hasletten ibarettir:

2.1. *Kelime-i tevhidi telaffuz etmek*: Rasulullah (s.a.v.) efendimiz buyurdu ki: *“Kıyamet günü ameli tartılmak üzere bir adam mizana getirilir, günah ve hatalarının yazılı olduğu gayet büyük doksan dokuz adet defter mizanın bir kefesine, üzerinde kelime-i tevhid yazılı parmak kadar bir kâğıt mizanın diğer tarafına konulup, hasenâti seyyiata tercih olunur.*”⁴⁹

2.2. *Kur’ân okumak*: Efendimiz buyurdu ki: *“Kur’ân okuyanlara Kur’ân şefaati edip şefaati kabul olunur*”⁵⁰. Diğer hadisinde buyurdu ki: *“Dünyada üç şey gariptir: Biri zalimin kalbinde olan Kur’ân, biri kötü kavim arasında sâlih adam, biri de Kur’ân okunmayan evde hapsedilen Mushaf’tır.*”⁵¹ Ve dahi peygamberimiz Cebrail’e senede bir kere Kur’ân’ı arz edip vefat edeceği sene de iki defa arz ettiğinden, İmam-ı Azam indinde senede iki defa Kur’ân-ı Kerim’i hatim etmekle Kur’ân’ın hakkı edâ olunur, buyurmuştur.

2.3. *İlim öğrenmek*: Rasulullah (s.a.v.) Efendimiz buyurdu ki: *“İlim talep etmek her Müslüman erkek ve kadına farzdır.*”⁵² Yani abdest ve namaz ve diğerleri gibi kendine lazım şer’î hükümleri bilmek erkek ve kadınların cümlesine farzdır.

2.4. *Gıybet ve söz taşımayı terk etmek*: Efendimiz buyurdu ki: *“Dört şey oruç ve abdestin sevabını giderir. Biri gıybet, biri yalan söylemek, biri söz taşımak ve biri de helal olmayan güzel kadına bakmak.*”⁵³

⁴⁸ Bezzar, el-Müsned, XIII, 87. Bezzar’da hadis metinde ‘Ya Ali’ kısmı olmadan geçmektedir. Ayrıca dünyayı sevmek yerine hırs göstermek ibaresi bulunur.

⁴⁹ Taberani, *el-Mu’cemü’l-kebir*, XIII, 19.

⁵⁰ İbn Hibban, *Sahih-i İbn Hibban*, 124.

⁵¹ Rivayetin kaynağı tespit edilemedi.

⁵² İbn Mace, *Mukaddime*, 17.

⁵³ Deylemî, *Müsnedü’l-firdevs*, II, 197.

2.5. *Dua etmek*: Resûlullah (s.a.v.) efendimiz buyurdu ki: “*Hangi Müslüman dua ederse kabul olunduğunda istediği şey ya dünyada yahut ahirette daha iyi bir surette verilir. Yahut duası miktarı günahı affolunur.*”⁵⁴

2.6. *Zikir ve istiğfar*: Peygamberimiz buyurdu ki: “*Allah’ı zikretmek imanın nişanı olup kişiyi nifaktan beri kılar, şeytandan ve cehennemden korur*”.⁵⁵ Ve dahi Allah’ı zikretmekte beş fayda vardır: Biri Allah Teâlâ o kişiden razı olur, biri ibadeti ziyade eder, biri şeytanın şerrinden emin eder, biri dahi zikredenin kalbini merhametli kılar ve biri de günah işlemekten men eder.

2.7. *Faydasız kelamı söylememek*: Efendimiz buyurdu ki: “*Faydasız şeyleri terk etmek adamın İslâmiyet’inin şerefindedir*”.⁵⁶ Ve dahi cehalet altı şey ile bilinir: 1. Kendisine zarar dokunmaktan daralmak. 2. Dünya ve ahiretçe faydasız söz söylemek. 3. Sevapsız yerlere malını sarf etmek, 4. Herkese sırrını söylemek, 5. Herkese kanmak, 6. Dost ile düşmanı fark etmemektir.

3. İmanın Gerekleri ile Amel Etmek

İmanın gerekleri ile amel kırk hasletten ibarettir

3.1. *Taharet*: Yani abdest almak ve cenabetten ve hayız ve nifastan dolayı yıkanmaktır. *Abdestin farzları dörttür*: 1. Bir kere yüzünü yıkamak, 2. Bir kere kollarını dirsekleri ile beraber yıkamak, 3. Bir kere başın dörtte birini meshetmek, 4. Bir kere ayaklarını topukları ile beraber yıkamaktır. Abdestin sünnetleri ise şunlardır: Besmele okumak, ellerini yıkamak, parmaklarını hilallemek, ağzına ve burnuna su vermek, kulaklarını ve boynunu meshetmek, niyet etmek ve abdest azalarını ovmak gibidir.

Guslün farzları üçtür. 1. Ağzına su vermek 2. Burnuna su vermek, 3. Bütün bedeni yıkamaktır. Bir kimse cima ettiğinde

⁵⁴ Rivayetin kaynağı aynı lafızla tespit edilemedi. Benzer rivayetler için bkz. Tirmizi, Deavat, 136.

⁵⁵ Rivayetin benzeri için bkz. Taberânî, *el-Mu’cemu l’evsat*, VII, 86.

⁵⁶ Tirmizi, “Zühd”, 11; İbn Mace, “Fiten”, 12.

bevletmeden yahut uyumadan yıkandıktan sonra meni çıksa İmam-ı Azam ve İmam Muhammed'e göre tekrar yıkanmak lazımdır. İmam Ebû Yusuf'a göre tekrar yıkanmak lazım değildir. Fetva ise mukim hakkında İmam-ı Azam ve İmam Muhammed ve misafir hakkında ise İmam Ebû Yusuf kavli ile verilir. Guslün keyfiyeti ise; evvela ellerini yıkayıp, belinden aşağısını güzelce yıkadıktan sonra adeta abdest alınır. Yıkanılan yerde su toplanırsa çıkarken ayaklar yıkanmalıdır. Abdestten sonra sağ ve sol omuzlarına ve başına üçer kere su atıp vücudunu iyice yıkamak lazımdır.

3.2. *Namaz Kılmak*: Yani, vaktinde kılınacak, farz ve vacipleri eda ve vaktiyle kılınmayan namazları kaza etmekle nafîle namaz kılmaktır. Namazın (dışındaki) şartları: 1. Hadesten taharet, yani cünüp ise yıkanmak ve abdestsiz ise abdest ve su bulunmadığı vakitte teyemmüm etmektir. 2. Necasetten taharet, yani bedenini ve elbisesini ve namaz kılacağı yeri pislikten temizlemektir. 3. Setri avret, yani erkekler göbekten aşağı ve dizlerden yukarısını ve kadınlar avuçları ile yüzlerinden başka bütün azalarını örtmektir. 4. İstikbal-i kible, yani namazda Kâbe cihetine dönmektir. 5. Vakit, yani namazı vaktinde kılmaktır. 6. Niyet, yani kılacağı namazın adını düşünerek gönlü ile kast etmektir. Dil ile de söylemek evladır. 7. İftitah tekbiri, yani namaza başlarken "Allahu Ekber" demektir.

Namazın rükünleri (veya içindeki şartları) şunlardır: 1. Kıyam, yani bir kısa süre yahut uzunca bir ayet yahut üç kısa ayet-i şerife okuyacak kadar ayakta durmaktır. 2. Kıraat, yani kıyamda beyan olunduğu kadar Kur'ân okumak. 3. Rükû', yani ellerini dizlerine dayayıp bir müddet beklemektir. 4. Sucûd, yani ellerini, dizlerini, ayaklarını ve yüzünü yere koymaktır. 5. Kade-i ahirede, teşehhüt miktarı durmak yani son rekâтта Tahıyyat'ı okuyacak kadar oturmaktır.

3.3. *Malın zekâtını vermek ve sadaka-i fıtır vacip ise eda etmektir*: Ve cömert olmak, zekât olarak paranın kırkta birini, koyun ve keçiden kırkta bir ve yüz yirmi birde iki ve iki yüz birde üç ve dört yüzde dört ve bundan sonra her yüzde birini

ve sığırdada otuzda, iki yaşında bir tosun yahut dana ve kırkta üç yaşında bir hayvanı fukaraya vermektir.

Ve dahi sadaka-i fıtır bayram günü vacip olur. Sabahtan evvel ölen kimse ve sabahtan sonra doğan çocuğa sadaka-i fıtır vermek vacip değildir. Sadaka-i fıtır buğday ve kuru üzümden beş yüz yirmi, arpa ve hurmadan bin kırk dirhem verilir.

3.4. *Oruç tutmaktır*: Akıllı, hayız ve nifastan pak olana Ramazan orucunu tutmak farzdır. Bir kimse sehven yiyip içse ve gündüz uyurken ihtilam olsa ve istemeyerek ağız dolusu kussa orucu bozulmaz. Fakat kast ile kusarsa bozulur. Peygamberimiz buyurdu ki: *“Kim kendiliğinden kusacak olursa üzerine kaza gerekmez. Kim de isteyerek kusarsa orucunu kaza etsin”*.⁵⁷

3.5. *Kudreti olan kimsenin haccetmesi*: Hac, Müslüman, hür yani köle olmayan, âkil ve baliğ olan, hasta olmayan, azık ve gidip gelmek için yol masrafına, gelinceye kadar bakmakla yükümlü olduğu kimselere nafaka bırakmaya kudreti olana farzdır.

3.6. *İtikâf yapmak*: Kadir gecesini aramak ve itikâf yapmak sünnet-i müekkededir. Adayana ise vacip olur. İtikâf için beş vakit namaz cemaat ile kılınan camiye kapanmak, burada vakit geçirmek ve niyet etmek lazımdır. İmam-ı Azam’a göre itikâfın en azı bir gündür ama kadınlar evinde namaz kıldıkları yerde itikâf ederler.

3.7. *Şirk diyarından İslâm diyarına hicret etmektir*.

3.8. *Adağını yerine getirmektir*.

3.9. *İmanda tahkik için çaba sarf etmek*.

3.10. *Kefareti eda etmek*: Oruç kefareti, köle azat etmek, buna kudreti yoksa altmış gün birbiri ardınca oruç tutmak, buna da kudreti yoksa altmış fukaraya birer iftar vermektir. Ve zihar kefareti de oruç kefareti gibidir. Zihar zevcesini kendi mahremine benzetmek, mesela zevcesine “senin sırtın valide yahut hemşiremin sırtına benziyor” dese kefareti eda etmeden zevcesi ile yakınlık etmek ve öpmek haramdır. Yemin kefareti bir köle azat etmek yahut on fukarayı doyurmak yahut üç gün

⁵⁷ Ebû Davud, “Savm”, 32.

birbiri ardınca oruç tutmaktır. Ve yemin üç kısımdır: 1. *Yemin-i gamûstur*. Yemin-i gamûs yalan yere yemin etmektir ki yemin eden asi olur ve bunun kefareti olmayıp ancak tövbe etmek lazımdır. 2. *Yemin-i lagvdır* ki geçmiş bir şeyin zannettiği gibi olduğuna yemin edip dediği gibi çıkmazsa bu yemine yemin-i lagv derler. Bunun hükmü aftır ve kefareti yoktur. 3. *Yemin-i mün'akittir*. Yemin-i münakit odur ki gelecekteki bir iş için yemin edip dediği gibi yapmazsa yemin mün'akit olur. Yemin bozulduğu için kefaret lazımdır.

3.11. *Avret yerini örtmek*: Gerek namazda ve gerek hariçte olsun erkeğin avret yeri göbeğinden aşağı ve dizlerinden yukarısı, haram olan kadının yüzü ile avuçları dışında kalan bütün âzası avrettir. Fakat fesâd-ı men etmek için yüzlerini de örtmek lazımdır.

3.12. *Kurban kesmek*: Kurban kesmek o kimseye vaciptir ki o kimse hür ve Müslüman ve mukim olup aslî ihtiyaçlarının dışında iki yüz dirhem gümüşe yahut kıymetine malik olmalıdır.

3.13. *Cenaze hükümlerini icra etmek*: Yani ölürken Kelime-i Şehadet telkin etmek ve yüzünü kibleye çevirmek ve öldükten sonra çenelerini sıkmak ve gözlerini kapamak ve acele ile defnetmek ve yıkamak ve namazını kılmak. Bir kimse anne yahut babasını katletse onun cenazesi kılınmaz. Eğer kendisini katlederse namazı kılınır ama İmam Ebû Yusuf buna muhalefet eder. Doğan çocuğun hayatı belli olursa yani sesi işitilir ve bir azası oynarsa o çocuğa isim konulup gusledilir ve cenaze namazı kılınır. Eğer hayatı belli olmazsa gusledilip namazı kılınmaz.

3.14. *Borcunu eda etmek yahut eda etmek niyetinde olmak*: Zira ödemek niyetinde bulunanlara Allah Teâlâ sebebinin halk eder. Ve dahi İmam-ı Azam dedi ki üç günah vardır ki, imanı gidermeye sebep olmasından ziyadesiyle korkulur: 1. Allah'a şikâyet etmek. 2. Son nefesteki halden korkmamak. 3. Kullara zulmetmektir.

3.15. *Muamelatta yani alıp satmakta sadık olmak*: Hile ve riyadan kaçınmak. Hz. Ali buyurdu ki *"Faiz yiyene, yedirene,*

*kâtibine ve şahitlerine Hz. Peygamber lanet etmiştir.*⁵⁸ Yani peygamberimiz faizciye, şahitlerine, vekil ve kâtiplerine lanet etti.

3.16. *Bildiği şeye olduğu gibi şahitlik etmek ve bildiğini gizlememek:* Efendimiz (s.a.v.) buyurdu ki *“Bir şeyi güneş gibi güzelce gördüğün vakit şahitlik et, görmediğin vakit de şahitlik etme!”*⁵⁹ Bir kimseden şehadet talep olunup, şehadetini hâkimin kabul edeceğini bilip de şahitliğini gizlese âsi yani günahkâr olur.

3.17. *Nikâh ile korunmak:* Yani kendi nefsini haramdan korumaktır. Şehveti galip olan kimseye nikâh vacip ve şehveti vasat olana nikâh sünnet olur. Ehlinin hukukuna riayet edememek korkusu bulunan kimseye nikâh mekruh olur.

3.18. *Bakmakla yükümlü olduğu kimselerin ve işçilerin hukukuna riayet etmek:* Kadının kocası üzerindeki hakkı beştir. 1. Ana, baba ve hısım akrabalarını ziyaret ve taziyeye gitmekten başka sokağa koyuvermemek. 2. Abdest ve namaz ve oruç meselelerini ailesine öğretmek. 3. Ailesine helal yedirmek 4. Ailesine zulmetmemek zira o senin yanında emanettir. 5. Hanımının sözlerine tahammül etmek ve ona nasihat etmek. Kocanın hanımı üzerindeki hakkı ise: 1. Özürsüz erinden nefsini men etmemek. 2. Ramazandan gayrı kocasının izni olmadan oruç tutmamak 3. Yine kocasının izni olmadan sokağa çıkmamak.

3.19. *Evladını terbiye etmek:* Baba üzerine çocuğun hakkı üçtür: 1. Güzel isim takmak. 2. Kur’ân ve ilim öğretmek. 3. Buluğa girdiğinde evlendirmek.

3.20. *Ana ve babaya ikram etmek:* Evladın üzerine ana ve baba hakkı ondur. 1. Yemeğe muhtaç iseler yedirmek. 2. Elbiseye muhtaç iseler giydirmek. 3. Hizmete muhtaç iseler hizmet etmek. 4. Çağırdıkları vakitte cevap vermek gitmek. 5. Allah’a isyan olmayan emirlerine itaat etmek 6. Ana ve babaya yavaş ve tatlı söz söylemek. 7. Anaları adıyla çağırılmamak. 8. Gezmeğe gidecekleri vakit onların ardınca gitmek. 9. Kendine

⁵⁸ Müslim, “Musakat”, 106.

⁵⁹ Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, 455.

yapabileceğini onlara yapıp kendine yapamayacağını onlara da yapmamak. 10. Kendine dua ettiği gibi onlara da mağfret ile dua etmek.

3.21. *Sıla-i Rahim'dir*. Yani hısımlar ve akrabalarını ziyaret ve ikramda bulunup, eğer uzakta iseler selam ve mektup göndermek. Üç şey ise cennetliklerin ahlakındandır. 1. Zulmeden kimseyi affetmek. 2. Kötülük edene iyilik etmek. 3. Akrabalara ihsan ve ikram etmek. Sıla-i Rahimde hem Allah'ın rızasını kazanma hem de akrabayı sevindirme bulunduğundan ifasına ziyade ehemmiyet vermek lazımdır. Zira Peygamberimiz (s.a.v.) buyurdu ki: *"Amellerin en hayırlısı müminleri mutlu etmektir."*⁶⁰ Sıla-i Rahimin daha çok faydaları vardır, hepsini saymak uzun olacağından bir kaçını zikretmekle yetiniriz. Sıla-i rahimle melekler sevinip şeytan (lanet üzerine olsun!) mahzun olur, kazanç ve ticarete bereket artar, ölen yakınlar ve ecdat mesrur olur.

3.22. *Amirlere yani efendilere itaat etmek.*

3.23. *Emirliği adaletle icra etmek.*

3.24. *Cemaatten ayrılmamak*: Zira Efendimiz buyurdu ki *"İtikatta Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebine tabi olmak yahut cemaat ile namaz kılmak rahmete vesile olur. Namazı cemaatsiz kılmak, ümmetin cemaatinden ve insanlardan ayrılmak ise azaba sebeptir.*

3.25. *Allah'a isyan dışında ulu'l-emrin emirlerine uymak ve itaat etmek.*

3.26. *İnsanların arasını ıslah etmek*: Yani iki kişiyi barıştırmak ve itikatlarını bozanların mümkün merteye itikatlarını tashih etmek. Hatta fakihler, iki dargını barıştırmak için yalan söylemeyi caiz görmüşlerdir.

27. *İyilik üzere yardımlaşmak*: Yani nehyedilmiş olmayan işlerde müminlere yardım etmek.

3.28. *Marufu emr münkeri nehyetmek*: Ma'ruf ile emretme-nin beş şartı vardır. 1. Âlim olmak 2. Allah'ın rızasını ve dinini aziz kılmak niyetinde bulunmak. 3. İyilik ile

⁶⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 139.

emretmek. 4. Emredenin yumuşak tabiatlı ve hayırlı olması. 5. Emredeceği şeyi kendi yapıyor olmak.

3.29. *Had cezalarını uygulamak*: Yani ilahi yasaklardan olan zina, hırsızlık, şarap içmek gibi hallere cüret edenler hakkındaki cezanın uygulanmasıdır. Mesela bir kimsenin zina ettiği şahit yahut ikrarıyla sabit olup, kendisi de hür ve bekâr ise yüz değnek vurmak, evli ise recm gerektiğini bilerek icra etmek, yahut bir kimsenin şarap içtiği şahit yahut ikrarıyla sabit olup kerhen değil ise seksen değnek vurmak lazımdır. Eğer hür ise kırk değnek vurmak lazımdır. Eğer köle ise zina cezasında olduğu gibi bedeninin her yerine vurmalıdır. İftira cezası da şarap içmek gibidir.

3.30. *Cihad etmek*: Yani nefsi emmâre yahut kâfirler ile muharebe etmektir. Kâfirler hücum etmeden harp ilan etmek bize farzı kifaye, hücum ederse muharebe etmek farz-ı ayndır. Kocasının izni olmadan kadının ve efendisinin izni olmadan kölenin muharebeye gitmesi caizdir.

3.31. *Emaneti eda etmek*.

3.32. *Borcunu eda edene borç vermek*.

3.33. *Komşulara ikram etmek ve komşuda olan şeye tama' etmemek*: Komşuya eziyet etmemek ve eziyete sabretmek ve komşuda olan güzel şeyi ilan etmek, çirkin şeyi de gizlemek.

3.33. *Helalinden kazanmak*: Peygamberimiz buyurdu ki, "Amellerin en iyisi helalinden kazanmaktır."⁶¹

3.35. *Malı güzel yere harcıyıp israf etmemek*: Zira Allah Teâlâ ayet-i kerimesinde buyurmuştur ki: "*Fakat isrâf ederek saçıp savurma! Çünkü saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleridirler.*"⁶²

3.36. *Selam verildiği zaman selamı daha güzel bir şekilde vererek iade etmek*: Selam vermek sünnet olup, selamı iade etmenin farz olmasının sebebi şudur ki, bir gün Hz. Âdem (a.s.) Peygamberimiz Efendimizin (s.a.v.) nurunu tespih parmağında görüp ona selam verdi. Allah Teâlâ hazretleri de Efendimiz tarafından Hz. Âdem'in selamını iade etmiştir.

⁶¹ Beyhakî, *Suabu'l-İman*, II, 438.

⁶² İsra, 17/26-27.

3.37. *Aksıranın "Elhamdilullah" yanında olanın da "Yerhemukellah" demesidir.* Efendimiz buyurdu ki, *"Bir kimse aksıran adama dua ederse diş, arka, kulak ve yürek ağrısından emin olunur"*.⁶³

3.38. *İnsanlara zarar vermemek.*

3.39. *Oyun ve eğlenceden kaçınmak:* Efendimiz (s.a.v) buyurdu ki, *"Mümine at ve beygirini terbiye etmek ve nişan atmak ve kendi ehli ile oynamaktan başka bütün oyunlar batıldır."*⁶⁴

3.40. *Yolda eziyet veren bir şeyi kaldırmak:* Yani taş ve diken gibi eza veren şeyleri yollardan kaldırmak ve dar olan yolları genişletmektir.

Ayrıca umutsuzluk halinde iman kabul olunmaz ve fayda vermez. Bazı ulema dediler ki, "iman mahlûktur, bazıları dediler ki "gayri mahlûktur". Evla olan görüşe göre iman, Rabbin hidayeti ve kulun liyakatından (vad') ibarettir. Rabbin hidayeti mahlûk değildir. Kulun liyakatı mahlûktur. Malum ola ki iman üç kısımdır: 1. *Tahkiki İman:* O imana derler ki bütün âlem Allah'ın vahdaniyetini inkâr eylese bunun kalbine şüphe arız olmaz.

2. *Taklidi İman:* O imana derler ki annesini ve babasını taklit yoluyla Allah'ın vahdaniyetine iman eder. Taklidî iman sahihtir. Fakat son nefeste bu imandan korkulur. 3. *İstidlâlî İman:* O imana derler ki mahlûkatın varlığı ile Halik'in varlığına istidlal etmektir. Ebû Bekir el-Varrâk (ö. 280/893) dedi ki: "Müminin kalbinde iman bir ağaç gibidir. O ağacın yedi budağı vardır. Bir budağı, müminin kalbinde nihayet bulur, onun meyvesi iyi niyettir. Bir budağı müminin lisanında nihayet bulur, onun meyvesi doğru kelam söylemektir. Bir budağı dahi müminin gözlerinde nihayet bulur, onun meyvesi hasenâta rağbet nazarı ile nazar etmek, seyyiâta nefret nazarı ile nazar etmektir. Bir budağı dahi müminin ellerinde nihayet bulur. Onun meyvesi fukaraya sadaka vermektir. Bir budağı dahi

⁶³ Rivayetin benzeri için bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 215.

⁶⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VII, 170.

müminin boğazında nihayet bulur, onun meyvesi helal yemek yemektir. Bir budağı dahi müminin nefsinde nihayet bulur, onun meyvesi şehvetleri terk etmektir. Bir budağı müminin ayaklarında nihayet bulur, onun meyvesi cemaate yürümektir.”

Bu risaleyi tamama erdiren Allah’a hamdolsun ve Allah’ın elçisi Muhammed Mustafa’ya, ehline ve şerefli İslâm şeriatına sınımsız sarılan ashâbı üzerine salat ve selam olsun! İlelebet her vakit!

Kaynaklar

Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması-İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali*. 5 Cilt. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1996.

Hasan Fehmi Efendi, *Risale-i iman*, Üsküp: Kosova Vilâyet Matbaası.

Çetin, Musa. “İmanın Şubeleri Rivâyetinin Sened ve Metin Açısından Analizi”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2015), 35-73.

Dede, Mevlüt. *Üsküp Vakıfları*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2015.

Hasan, Fehmi Efendi. *Trajtesa mbi imanin*. çev. Dhulkarnejn Vardar. Üsküp, Priştine, Tiran: Logos-A, 2003.

Heyet, “Allah’a İman, Varolmanın Asıl Gayesi”, *Hadislerle İslâm*, ed. Mehmet Emin Özafşar vd. 1/503-516. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

İbrahimi, Nexhat. “Trajtesa mbi imanin të autorit Hasan Fehmi Efendiu”. *Zëri İslâm*. (23 Temmuz 2009). <https://www.zeriislam.com/artikulli.php?id=736>.

Kandemir, M. Yaşar., “el-Camiu’s-Sahih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7, 124-129. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

İ M A N - I K A M İ L

A. KALP İLE TASDİK

1. Allah'ın zat ve sıfatına iman etmek.
2. Allah Tealâ'nın kadim ve bunun dışındakilerin hadis olduğunu söylemek.
3. Allah Tealâ'nın meleklerine iman etmek.
4. Allah Tealâ'nın kitaplarına iman etmek.
5. Peygamberlere iman etmek.
6. Hakkı ve şerri yaratanın Hakk Tealâ olduğuna iman etmek.
7. Ahiret gününe iman etmek.
8. Müminler için cennetin varlığına ve ebediliğine iman etmek.
9. Cehenneme ve cehennemin kâfirler için ebedi olduğuna iman etmek.
10. Allah Tealâ'yı sevmek.
11. Ehl-i beyti ve ashabı ve onlara tabi olanları sevmek, onlara asi olanlara buğzetmek.
12. Peygamberimizi sevmek.
13. İhlas ile amel edip riya ve nifakı terk etmek.
14. Günahlardan tövbe etmek.
15. Allah'ın azap ve gazabından korkmak.
16. Allah'ın rızasını ummak.
17. Allah'ın rahmetinden umut kesmemek.
18. Nimetlere şükretmek.
19. Sözünde durmak.
20. Belalara sabretmek
21. Mütevazı olmak ve büyüklere hürmet etmek.
22. Küçüklere ve bütün canlılara merhametli olmak.
23. Allah'ın kazasına razı olmak.
24. Allah'a tevekkül etmek.
25. Kendini beğenme ve kibirden uzak durmak.
26. Dünyalık için üç günden fazla kin gütmemek.
27. Hasedi terk etmek.
28. Öfke ve gazabı terk etmek.
29. Hile aldatma ve su-i zanda bulunmayı terk etmek.
30. Dünya mal ve makamını terk etmek.

B. LİSAN İLE İKRAR

1. Kelime-i tevhidi telâffuz etmek.
2. Kur'an okumak.
3. İlim öğrenmek.

4. Gıybeti ve söz taşımayı terk etmek.
5. Dua etmek.
6. Zikir ve istiğfar.
7. Boş ve faydasız sözden uzak durmak.

C. ERKAN İLE AMEL

1. Teharet yani abdest almak.
2. Namaz kılmak.
3. Malın zekatını vermek ve fitir sadakasını eda etmek.
4. Oruç Tutmak.
5. Gücü yeten için hacca gitmek.
6. İtikaf yapmak ve kadir gecesini aramak.
7. Şirk diyarındın İslâm diyarına hicret etmek.
8. Adağını yerine getirmek
9. İmanda tahkike çalışmak.
10. Kefareti eda etmek.
11. Gerek namazda gerek hariçte avret mahallini örtmek.
12. Kurban kesmek.
13. Cenaze hükümlerini icra etmek.
14. Borcunu eda etmek.
15. Ticarette sadık olmak hile ve riyadan kaçınmak.
16. Şahitlikte haktan ayrılmamak.
17. Nikah ile nefsi muhafaza etmek.
18. Bakmakla yükümlü olduğu kimselerin ve işçilerin hukukuna riayet etmek.
19. Çocuklarını terbiye etmek.
20. Ana babaya ikram etmek.
21. Akrabayı ziyaret etmek.
22. Amirlerine riayet etmek.
23. Adalette yönetmek.
24. Cemaatten ayrılmamak.
25. Allah'a isyan dışında, ulu'l-emre itaat etmek.
26. İnsanların arasını ıslah etmek.
27. İyilikte yardımlaşmak
28. Marufu emr münkeri nehyetmek.
29. Suç sabit olduğunda had cezalarını uygulamak.
30. Cihad etmek.
31. Emaneti eda etmek.
32. Borcunu ifa edene ödünç vermek.
33. Komşuya iyilik ve ikramda bulunmak.
34. Helalinden kazanmak.